

механізмом, за допомогою якого д-ва примушує гр-н обирати між підкоренням і позбавленням соц. існування (Л. Альтюссер); будь-які форми В. завжди водночас відтворюють і владні відносини, тобто відносини домінування і виключення (М. Фуко).

Намагаючись подолати ці труднощі, П. Рікер у кн. «Шлях визнання. Три нариси» (2004) завершує аналіз традиційних моделей боротьби за В. (у родинному колі, у прав. плані та в сусп-ві) сумнівом у самій ідеї боротьби, яка виявляється нескінченною і альтернативу якій він шукає у досвіді миролюбності. Момент перемир'я всередині нескінченного конфлікту отримує пояснення через відому з етнографічних досліджень архаїчну практику обміну дарами, що передбачає принципову невичерпність боргу, який щоразу продукується наново постійною циркуляцією віддарунків. Саме у досвіді церемоніального обміну дарами вбачається початкова форма мирного стану, коли колу помсти протиставляється коло дарування, а логіці еквівалента – логіка надлишку. Акцент на великодушності дарувальника і церемоніальному характері обміну підкреслює небуденність жестів великодушності, у яких люди наново визнають один одного, і які, будучи пов'язаними з розширеною концепцією справедливості, залишаються, втім, позаінституц. горизонтом права, хоча говорити про них можна лише в модусі бажаності. За словами П. Рікера, ці жести «не можна перевести в інституційну форму, однак вони, висвітлюючи межі еквівалентної справедливості і відкриваючи простір надії на горизонті політики і права у постнаціо-

нальному і міжнародному плані, надсилають життєдайні хвилі, які приховано, кружними шляхами сприяють просуванню історії до мирного стану». Таким чином, взаємне В. є своєрідною утопією: маючи структуру дару, воно, з одного боку, протистоїть втіленій у справедливості логіці еквіваленту, а з другого – здійснює вторинний вплив на саму справедливість, тією мірою, якою височіє над нею.

Незважаючи на сумніви в емансипаторському потенціалі боротьби за В., концепт В. залишається невід'ємною складовою осмислення поняття ідентичності, психол. механізмів соц. і політ. спротиву, проблеми рівності та відмінності, а також ядром більшості сучасних теорій справедливості.

Лит.: Алексеев Н. Н. Основы философии права. Прага, 1924; Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. Х., 2002; Fraser N., Honneth A. Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange. N. Y., 2003; Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «Політика визнання». К., 2004; Гегель Г. Ф. В. Феноменология духа. М., 2008; Рикёр П. Путь признания: три очерка. М., 2010.

С. І. Максимов, Н. І. Сатохіна.

ВИНА – стан людини, зумовлений порушенням нею обов'язків, покладених законом або угодою. Як юрид. поняття, «вина» – психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки (дії чи бездіяльності) та її наслідків; суб'єктивна сторона складу правопорушення. Означає усвідомлення (розуміння) особою неприпустимості (протиправності) своєї поведінки і пов'язаних із нею результатів.

Слово «вина» має чимало різних етимологічних тлумачень. Є спорідненим із словами балтійської групи: «vaina» – помилка (литов. мова); провина, звинувачення (латиська мова); «atvainot» – вибачити (латиська мова); «etwinut» – вибачити, виправдати (прусска мова). Кореспондують його і з лат. словом «vindex», що в перекладі означає «захисник у суді, поручитель, який заміняє особу відповідача (боржника) в легісакційному процесі», «рятівник», «визволитель», «каратель», «месник», і з такою специфічною формою вияву соц. відносин, як війна («війна», «воїн», «воювати»), та її політикою покори (рос. мовою – «повиновення»), та старослов'янським словом «възь-вить» (здобич, користь, лихва).

У крим. праві В. у широкому значенні визнається підставою крим. відповідальності (ст. 2 КК України). Згідно з принципом В. (суб'єктивного ставлення в вину) особа піддається крим. покаранню лише за ті суспільно небезпечні діяння (дії або бездіяльність), щодо яких доведено в закон. порядку і встановлено обвинув. вироком суду її особисту В. Об'єктивне ставлення у В., тобто крим. відповідальність за невинне заподіяння шкоди, не допускається.

Більшість науковців виокремлюють 2 осн. концепції В.: оціночну (нормат., етичну) та психол. Згідно з оціночною концепцією, філос. засновком якої є неокантіанство та ідеї феноменології, В. розуміється як артефакт, який не існує до його виявлення, а штучно створюється самим судом як вторинний факт-оцінка на підставі всіх первинно встановлених обставин справи, які В. не є.

Природа В. належить до сфери негат. оцінки поведінки людини ін. людьми (судом). Як факт індивід. свідомості, що існує до його встановлення, як реальне явище, що може бути пізнане судом на підставі аналізу поведінки з позицій вияву в ній свідомості і волі людини, розглядається В. у психол. концепції. В. опосередковано пізнається на основі ін. обставин справи. Зв'язок В. із суб'єктом – внутр.

Вітчизн. наука і практика схиляються до психол. розуміння В. як суб'єктивного (внутр., психічного) ставлення особи до свого суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності) та його наслідків. При цьому ставлення формується з усвідомлення (або можливості усвідомлення) особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії чи бездіяльності) і передбачення (або можливості передбачення) настання в результаті цього суспільно небезпечних наслідків (інтелектуал. момент В.), а також із бажання чи свідомого припущення настання цих наслідків або легковажного розрахунку на їх відвернення (вольовий момент В.). Співвідношенням же психічних елементів (свідомості і волі) визначається форма В.

Специфіка В. як явища в рамках психол. концепції полягає в тому, що В. належить до сфери психіки людини та існує до і незалежно від її установа. Суд (слідчий, прокурор) повинен виявити дійсне внутр. ставлення особи до вчиненого, а не визначати її винуватість за своїм внутр. переконанням під виглядом морал. докору, що базується на негат. оцінці особи та вчиненої дії (бездіяльності). У свою чергу, труднощі психол. концепції в обгрун-

туванні природи злочинної недбалості сприяли побудові ін. трактування В., що припускає покарання у таких випадках, – оціночної концепції В. У зв'язку з цим допускається варіативність набору тих обставин, на підставі яких оцінюється поведінка особи; як наслідок стає можливим визнання наявності В. за відсутності умисного або необережного психічного ставлення до діяння і, навпаки, висновок про відсутність В. за її наявності. Приклад – ФРН, у крим. праві якої таке розуміння теорії В. підтримується і доктриною, і суд. практикою.

КК України обмежує психічне ставлення особи до вчинюваного діяння лише двома формами В.: умислом (прямим або непрямим) та необережністю (злочинною самовпевненістю або злочинною недбалістю). Злочин визнається вчиненим умисно, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала (прямий умисел) або, хоча і не бажала, свідомо припускала (непрямий умисел) їх настання (ст. 24 КК України). Злочин визнається вчиненим з необережності, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення (злочинна самовпевненість), або не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити (злочинна недбалість), – ст. 25 КК України. Таке обмеження створює перешкоду для

об'єктивного ставлення в В.; будь-яка фактична, проте невинувата (яка не охоплюється цими формами В.) причетність особи до діяння не є підставою крим. відповідальності.

Поняття «вина» використовується і в ЦК України як підстава відповідальності за порушення зобов'язання. Так, у ст. 614 ЦК України згадується 2 форми В. – умисел і необережність, хоча визначення цих форм та критерії їх розмежування відсутні. Як немає і дефініції самої В. Сутність останньої законодавець виражає через категорію невинуватості за об'єктивними ознаками: «особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності)... Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання». В. особи, яка порушила зобов'язання, презюмується – для звільнення від відповідальності вона має довести відсутність своєї вини.

У деяких випадках настання відповідальності та її розмір пов'язані з певною формою і ступенем В. Напр., відповідно до ч. 3 ст. 950 ЦК України зберігач відповідає за втрату (нестачу) або пошкодження речі після закінчення строку зберігання лише за наявності його умислу або грубої необережності. Проте не завжди В. є обов'язковою умовою відповідальності. Договором або законом можуть бути передбачені випадки відповідальності без В., що здебільшого властиве недоговірним зобов'язанням із завдання шкоди (напр., статті 1173, 1174, 1187 тощо). Ще у рим. праві В. пов'язували з такими ін-тами, як правопорушення та юрид. відпові-

ВИНА

дальність. Вважалося несумісним із принципом справедливості, щоб хтось діставав вигоду через скоєння винуватих дій (L. 29 § 3 D. 9, 2). Винуватість боржника у збитках, яких зазнав кредитор, – підстава відповідальності. У широкому розумінні слова «culpa» (В.) поділялася на два види: «dolus» (умисне заподіяння шкоди) та «negligentia» (необережна або недбала В.). Невинуватою ж протиправна дія визнавалася, якщо особа помилково вважала, що її дії цілком відповідають приписам права, й за умови, що ця хибна думка не базується на простимій легковажності. У договірному праві критерієм диференціації відповідальності було питання пріоритету інтересів в укладеному правочині: «Чиї переважно інтереси забезпечуються?». Якщо домінують інтереси кредитора, то боржник відповідає тільки за умисел (грубу В.). Якщо в договорі враховуються інтереси обох (всіх) сторін – боржник відповідає як за «dolus», так і за «culpa» (D. 13.6.5.7), розуміючи під останньою «culpa levis» (легку В.). За деякими договорами відповідальність наставала і незалежно від В. боржника (за шкоду, спричинену третіми особами, – «custodia», охорона речі) або ж без його В. (за випадок, «casus»).

Лит.: Рикер П. Виновність, етика и религия. В кн.: Рикер П. Герменевтика и психоанализ. Религия и вера. М., 1996; Дождев Д. В. Римское частное право. М., 1996; Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Кн. первая: Общие положения. М., 2005; Савчук С. Культура вини // Філософія права і загальна теорія права, 2014, №1–2; Бурлака І. В. Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої без вини. Х., 2016.

С. В. Савчук.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНА – соц.-нормат. явище, що являє собою необхідність свідомого і добровільного використання права, виконання обов'язків і дотримання заборон людиною відповідно до приписів соц. норм, а у випадку їх порушення – необхідність перетерпіння порушником цих норм заходів примусового впливу, передбачених ними.

Вчення про В. с. має давні істор. корені. Значну увагу проблемі відповідальності людини приділено в теологічних доктринах. Ознайомлення з філос. поглядами найбільш відомих теологів і спричиняє певну уяву про розуміння ними відповідальності людини. Загалом відповідальність людини в доктринах теоцентризму розуміється трихотомічно: а) відповідальність перед Богом – божественна відповідальність; б) відповідальність перед людьми – світська, соц. відповідальність: перед д-вою, сусп-вом, відповідним соціумом (сім'я, родина, спільнота місця проживання, праці тощо), перед окр. людьми; в) відповідальність внутр. – перед самим собою, своєю совістю, за свої вчинки. Якщо світськ. відповідальності можна нерідко уникнути, то божественна відповідальність, відповідальність перед Богом відбувається щодо кожної особи, яка вчинила гріх.

Відповідальність людини в доктринах теоцентризму генетично пов'язується з її поведінкою. Згідно з цими доктринами, все, що ми переживаємо, є з волі Божої: винагорода, випробування, кара. Кожен дістане не лише «по ділам його», але й «по ділам» попередніх прямих родичів. Любов Божа до людей безмежна в його благодаті. І ви-